

POMOGÁTS BÉLA

Határszerződés és kisebbségi önrendelkezés

A MAGYAR-ROMÁN VITA MARGÓJÁRA

Új közép-európai nacionalizmus

A nyolcvanas évek végén bekövetkezett közép- és kelet-európai átalakulásoknak igen sok, azóta is beváltatlanul maradt ígérete volt. Közülük az egyik leginkább lelkesítőnek, valóban történelmi jelentőségűnek a régióban élő népek kölcsönös kiengesztelődése és távlatos együttműködése ígérkezett. Sokan reménykedtek abban, hogy azok a népek, amelyeket az elmúlt évszázadok során többször is egymás ellen fordítottak a hatalmi érdekek, nem egy alkalommal az őket elnyomó idegen hatalmak érdekei, felzabadulva a nagyhatalmi zsarnokság ideológiai és politikai uralma alól, majd életre keltik az együttműködés múltbeli hagyományait, kezek fognak egymással és közösen keresik az európai integrációhoz elvezető utat. S valóban történtek reménykeltő események Romániában, Szlovákiában és Kárpátalján, amelyek mintegy a megbékélés, az összefogás jelképes gesztusaiként voltak értelmezhetők.

Jól emlékszünk a híres temesvári napokra, 1989 karácsonyának vigíliáján, midőn Tőkés László parókiájánál román tüntetők sorakoztak fel és éltették a magyarok és a románok barátságát. A korábban főként költők által megálmodott román-magyar testvériesülés emlékezetes gesztusaira került sor Kolozsváron és Nagyváradon is. A romániai átalakulások népi felkelésekkel kezdődtek, és a zsarnokság ellen tüntető tömegben ott voltak a magyarok is: a temesvári, kolozsvári és marosvásárhelyi utcaköveket magyar diákok és munkások vére festette meg, és akik el akarták sikkasztani a népi megmozdulások valódi értelmét, azok mindenekelőtt a felkelés kezdeményezői közül tagadták ki a magyarokat.

Fájdalom, túlságosan hamar múltak el a szép napok, hunytak ki a szép remények, és a szívet közelítő forradalmi események után lassanként minden visszaterelődött a kelet-közép-európai történelem megszokott medrébe. Azaz, újraéledtek a nacionalista érzelmek, ismét felerősödött az idegengyűlölet, és a hatalom birtokosai nemhogy csillapítanak, inkább tüzelik a veszedelmes indulatokat. Azt már Bibó István megállapította (*A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című klasszikus tanulmányában), hogy a régió népeinél „a nemzeti érzés, még ha szűk és kicsinyes is, a demokratizmussal egytestvér tömegérzelem.” Ezzel az érzéssel tehát mindenképpen számolni kell, és a magyar politika csak akkor alakíthat ki reális külpolitikai stratégiát, ha tekintetbe veszi a környező népek mély és időnként heves nacionalizmusát.

Bibó ugyanakkor arra is utalt, hogy a népekben meglévő nacionalista érzelmeket mindig ki tudják használni a hatalmat kézben tartó társadalmi csoportok és rétegek: a hatalom technikusai, akik minden időben képesek arra, hogy a tömegek spontán érzelmeit a saját szolgálatukba állítsák. Korábban, ahogy Bibó István utalt rá, a nagybirtokosok, a nagytőkésék és a „katonai klikkek”, újabban nyilvánvalóan annak az „új osztálynak” a képviselői, amelynek a kommunista diktatúra négy évtizede során sikerült kiépítenie a maga hatalmi monopóliumát. Mint Bibó mondja, ezek a csoportok

„igyekeznek kihasználni és a maguk szempontjából erősíteni azt a félrevezető és zsákutcába terelő hatást, melyet a különféle történeti megrázkódtatások és félelmek egyes országok politikai fejlődésére gyakoroltak.”

Azért, hogy a magyar-román kiengesztelődés, a forradalmi testvériesülés szép napjai után, az akkor életre kelő remények ellenére, végül is elmaradt, ezek a vezető rétegek és hatalmi csoportok a felelősek, legalábbis a történelem ítélőszéke előtt. A hatalmi státusában veszélybe került, és a korábbi hatalmát mindenáron megtartani vagy visszaszerezni akaró kommunista pártbürokrácia, belügyi apparátus és katonai vezető körök éppen ezért jó ideológiai fegyvert találtak a románok, szlovákok vagy szerbek amúgy is meglévő és a történelmi események hatására hirtelenül fölhabzó nacionalista érzelmeiben. Ezeket azután egyes trükkökkel, megfélemlő manipulációkkal ismét sikerült a kisebbségi magyarság ellen fordítani. A kelet-közép-európai régióknak az 1990-es esztendővel kezdődő története, legalábbis egy nézetből, ennek a hatalommegtartó és hatalom-visszaszerző manipulációnak a története. Megfigyelhető, hogy ennek a manipulatív politikának és hangulatkeltésnek a mai mozgatói szinte ugyanazok, akik 1989 előtt az akkori kommunista hatalom ismert manipulátorai és propagandistái voltak, és amilyen mértékben a hagyományos nagyromán nacionalizmus jelen volt a sztálinista-ceausescuánus ideológia köntösében, most a pártállami korszak hatalmi érdekei és összefonódásai jelennek meg a neonacionalizmus ideológiája mögött.

A hatalmát gyakorló és megőrizni kívánó „új osztály” politikai mesterkedései érhetőek tetten az 1990. márciusi marosvásárhelyi magyarelles pogrom szervezése mögött, éppúgy, mint az erdélyi magyar iskolák, az ottani magyar egyházak, a sajtó, a kulturális intézmények vagy éppen a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és ennek vezetői ellen szervezett cselekményekben és hangulatkeltésben. Amikor a orosz hírű kolozsvári polgármester: Funar kijelenti, hogy Romániában nem élnek magyarok, amikor a bukaresti kormány egy államtitkára arról nyilatkozik, hogy a kisebbségek (a magyarok) lázadásra készülnek, és a román hadseregnek kész tervei vannak ennek letörésére, nem egyszerűen primitív hazugságokkal van dolgunk, hanem olyan manipulációkkal, amelyek célja az egymás mellett élő népcsoportok szembefordítása, az etnikai feszültségek felszítása az „oszd meg és uralkodj” hagyományos elvének érvényesítése.

„Ezen a területen – hadd idézzem ismét Bibót – szerteburjánóznak a legzűrzavarosabb politikai filozófiák s legotrombább politikai hazugságok, amelyeket egészséges fejlődésű társadalomban még megfogalmazni sem igen lehet, nemhogy elhitetni.” A kelet-közép-európai térségben az ilyen hazugságok mindennaposak, és idővel minden politikai törekvésről kiderülhet, hogy mögötte egyszerűen valamiféle sanda szándék, illetve egyéni és csoportérdek munkál, vagyis a hatalmat birtoklók a jól bevált nacionalista hangulatkeltéssel kívánják erősíteni pozíciójukat.

A határszerződés ügye

Vajon a határok sérthetlenségének rögzítésére irányuló román vagy szlovák kívánság, ez az egész határszerződéses retorika nem ilyen érdekek szolgálatában jelenik-e meg? A bukaresti politikusok ugyanis nem szűnnek meg arról nyilatkozni, hogy a magyar-román jó viszony kialakításának elsődleges feltétele az, hogy a trianoni határokat a magyar kormány véglegesnek ismerje el. Ugyanakkor a román jobboldali sajtó szüntelenül azzal riogatja az ottani közvéleményt, hogy Magyarország határrevízióra törekszik, e szándéka jegyében mint afféle „ötödik hadoszlopot” kívánja felhasználni a kisebbségi magyarokat, és rejtett szándékok következtében támogatja

az általuk kidolgozott autonómiaterveket. Mint mondják, ezeket a revíziós szándékokat kell idejében elhárítani a fennálló határok sérthetlenségét garantáló egyezményekkel.

Csakhogy a jelenlegi határokat Magyarország részéről senki sem fenyegeti, a területi revíziós félelmeknek egyszerűen nincs tárgyi alapjuk, és nem is lehet, hiszen Magyarország túl gyenge ahhoz, hogy revíziós terveket szövögessen. Csak rá kell pillantani a magyar és a román hadsereg fegyverzetének mutatóira. A jelenlegi határokat különben számtalan nemzetközi megállapodás rögzítette, a többi között az 1947-es párizsi békeszerződés és az 1975-ös helsinki megállapodás. Ezeket a megállapodásokat nemcsak Magyarország és Románia írták alá, hanem a nagyhatalmak is. És egyrészt az államok szélesebb körű nemzetközi megállapodása jogilag is jóval erősebb, mint egy államközi kétoldalú szerződés, másrészt a nagyhatalmak aláírása jóval nagyobb garanciát jelent, mint a közvetlenül érdekelt kormányoké. Elvégre a párizsi és előtte a trianoni szerződéseket mindenekelőtt a nagyhatalmak hozták létre, esetleges megváltoztatásuk sem Budapesten vagy Bukaresten múlik, hanem kizárólag a nagyhatalmak akarátán. Ezek a nagyhatalmak azonban a határok stabilitását kívánják, és nem szándékoznak felülvizsgálni az általuk meghozott területi döntéseket.

A határok rögzítését szorgalmazó kormányretorikának ezért, alapos gyanúm szerint, nem kül-, hanem belpolitikai indítéka van: a román nemzetben kell elültetni a fenyegetettség érzését az állítólagos magyar revíziós törekvések miatt, és meg kell erősíteni e nemzet monolitikus tömörülését a bukaresti rendszer körül. E rendszerben különben is meghatározó erőt képviselnek azok az „újnationalista” csoportok, amelyek nemrég még a kommunista hatalmi elit részét alkották. Végül is e rendszer támogatottságának növelését, az „újnationalista” hatalmi csoportok erősítését szolgálja az, hogy hivatalos propagandistái minduntalanul elővarázsolják a „magyar mumust”, és léptenyomon szervezik a határok rögzítése körül folyó diplomáciai kampányt, a kisebbségi magyarság autonómiatörekvéseit eltorzító propagandát. Nyilvánvaló, hogy egy közös frusztrációk által összetartott, tagolatlan emberközösség jobban kézben tartható, ellenőrizhető és irányítható, mint egy demokratikusan tagolt társadalom.

Márpedig azoknak a bukaresti politikusoknak, politikai erőeknek, hatalombirtokló csoportoknak, amelyeknek sikerült átmenteniök magukat a kommunista diktatúrák nagyszabású és látványos kelet-közép-európai összeomlása után, az az érdekük, hogy országukban továbbra is tagolatlan társadalmak létezzenek, és ne tudjanak megjelenni, egyáltalán kifejlődni a demokratikus társadalmakra jellemző belső érdekellentétek, majd azok a mechanizmusok, amelyek ezeket az ellentéteket fel tudják oldani. A magyarságnak mint közös ellenségnek a megjelenítése, a nacionalizmus mint az egész társadalmat átfogó és közös nevezőre hozó ideológia éppen ezt a stratégiát próbálja megvalósítani. Ennyiben nemrég még a „proletárdiktatúra” és a „nemzetközi osztályharc” lobogója alatt önmagát megszervező kommunista politikai elitnek és „új osztálynak” a hatalommegtartó eszközöként kap szerepet.

A határok rögzítésére irányuló bukaresti kívánságoknak éppen ezért tulajdonképpen eleget lehet tenni: amúgy sem mi döntjük el, hogy hol húzódnak a határaink. Persze, lélektani megfontolások következtében, tudniillik avégett, hogy a kisebbségi sorban élő magyarság ne érezze magát teljesen elhagyatottan, fenn kellene tartani a határok békés megváltoztatásának lehetőségére vonatkozó helsinki előírásokat. Ezek az előírások különben is léteznek, egy érvényes nemzetközi megállapodás rögzíti őket, s mint ilyenek, akkor is hatályosak, ha néhány kormány kétoldalú szerződése lemond róluk. Azután, ha a magyar kormány kinyilvánítja, mint ahogy kinyilvánította, készségét arra, hogy eleget tesz a román kívánságoknak, akkor minden diplomáciai ügyesség-

gel és erővel arra kell törekedni, hogy a határok kérdésében adott garanciák ellentételeként minél tartalmasabb és pontosabb kisebbségi megállapodás kerüljön a magyar-román szerződésbe. Mégpedig nem csupán az általánosságok és az egyetemes emberi jogok szintjén, hanem tetelesen azokról a közösségi-intézményi jogokról, amelyek az erdélyi magyarság fennmaradását, fejlődését megalapozzák és szavatolják.

Az erdélyi magyar autonómia jogi alapjai

Az erdélyi magyarság Trianon utáni története során többször is megfogalmazódott az a felismerés, hogy a hivatalos román nacionalizmussal és az erőszakos asszimilációval szemben csakis a nemzeti önkormányzat széles körű jogrendje és gyakorlati működése adhat védelmet. Az önkormányzat eszméje több alkalommal, több elképzelésben is megjelent az idők során, és az erdélyi magyar politikai hagyománynak ez az autonómia-gondolat szerves része lett. A történelmi Magyarország utolsó óráiban maga Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere a nemzeti autonómiák rendszerére kívánta felépíteni a magyar államot, és a román nemzeti párt vele egyezkedő vezére is autonómiát ígértek Erdély nem román népeinek. A nemzeti autonómiák intézményes kialakítását kívánta az az 1918. december 22-én Kolozsvárott összehívott nagyszabású népgyűlés is, amely alig néhány nappal a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés megrendezése után, de már a bevonuló román hadsereg fegyvereinek árnyékában próbált rendelkezni az erdélyi magyarság jövő sorsa felől. A Jászi-féle nemzeti autonómiák tervezete, sajnos, elkésett, és a kolozsvári határozatok is papíron maradtak: Erdély sorsát a fegyverek döntötték el, és döntésüket a párizsi békerendszer szentesítette.

Az erdélyi magyar önkormányzat eszméje azonban ezzel még nem került le teljesen a történelem napirendjéről. A kisebbségi keretek között berendezkedő magyarság – legalábbis a tízes évek végén, a húszas évek elején – több alkalommal kinyilvánította azt a meggyőződését, hogy anyanyelvi kultúrájának fenntartását és a román néppel kialakítandó együttműködését csakis a kulturális autonómia jogrendje alapozhatja meg. Az erdélyi magyar kisebbség közjogi helyzetét és nemzetiségpolitikai törekvéseit elvben az egyesület kimondó Gyulafehérvári Határozatok, illetve a párizsi békeszerződéseket kiegészítő kisebbségi megállapodások szabták meg. A Határozatok a következőképpen rögzítette az erdélyi nem román népek nemzeti jogait: „Teljes nemzeti szabadság az összes együttlakó népeknek. Minden nép oktatása, közigazgatása és igazságszolgáltatása saját anyanyelvén történik, az illető nép köréből származó egyének által. Minden nép képviselői jogot kap az ország törvényhozói és kormányzói testületeiben számarányának megfelelően.”

A nemzetiségi önkormányzat elvét alkalmazta a román kormány által 1919. december 9-én Párizsban aláírt kisebbségi szerződés is, amely a következőket mondta ki: „Egyetlen román állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén vagy a nyilvános gyűléseken... Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.”

Ezek a határozatok és rendelkezések a nemzeti kérdés megoldásának bizonyos távlatát jelölték meg, megvalósításukra azonban sohasem került sor. A román kormány elzárkózott a Gyulafehérvári Határozatok alkotmánytörvénybe iktatása és érvényesítése elől, és a párizsi szerződést is csupán a nagyhatalmak nyomásának engedve írta alá. Az 1923. évi román alkotmány nem vette figyelembe a nemzeti kisebbségek

számára korábban kilátásba helyezett önkormányzatot, s csupán „faji, nyelvi vagy vallási különbségekre való tekintet nélkül” egyenlő állampolgári jogokat élvező románokról beszélt. A román közjogi gondolkodás és nemzetiségpolitikai gyakorlat mindig is a „politikai nemzet” francia mintájú etatista ideológiájára épült, és sohasem kívánta elismerni a nemzeti kisebbségek kollektív jogait.

A kulturális autonómia programja

A román állam fennhatósága alá került magyarság önkormányzati fejlődésének régi hagyományai voltak, minthogy Erdély igazgatásában a középkori magyar királyság keretében tartományi autonómia érvényesült, a török hódítás következtében három részre szakadt ország délkeleti harmadában létrejött fejedelemség pedig állami szuverenitáshoz jutott, amelyet csak kevésbé korlátozott a török porta protektorátusa. Az önkormányzat eszméje az államhatalom megváltozását követve még szelebb körben jelentkezett, nemcsak az erdélyi magyarok, hanem a szászok és kisebb mértékben a bukaresti kormányzatra bizalmatlanul tekintő erdélyi románok között is. A párizsi béketárgyalások megindulása előtt, tehát akkor, amidőn az erdélyi magyarságnak még nem volt biztos ismerete arról, hogy a szövetséges hatalmak milyen mértékben fogják kielégíteni a román kormány területi követeléseit, bizonyos értelmiségi körök a három erdélyi – a magyar, a román és a német – nemzet önkéntes társulására alapozott önálló erdélyi állam, illetve a román állam keretein belül autonómiát élvező Erdély gondolatával léptek fel.

A tervet 1919. március 24-én Dicsőszentmártonban Gyárfás Elemér – korábban Kisküküllő megye főispánja, a forradalom után a megyei Nemzeti Tanács elnöke – memorandum formájában dolgozta ki, és juttatta el Kolozsvárra, Emil Hatieganu erdélyi román miniszterhez. A memorandumra a nagyszebeni Consiliul Dirigent nem válaszolt. Az erdélyi autonómia, amely pedig a 19. századi román nemzeti mozgalmak egyik fő követelése volt, az erdélyi területek katonai megszállás s kivált a békekötés rendelkezéseinek nyilvánosságra hozása után már nem volt időszerű.

A nemzetiségi önkormányzat követelésének rendszeresen teret adtak a húszas évek elejének hírlapi vitái és politikai röpiratai, legerősebben Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István 1921. január 23-án Kolozsvárot megjelent nevezetes munkája: a *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához*. A korszakos jelentőségű röpirat a nemzetiségi önvizsgálat történelmi realizmusa és a nemzetiségi sorskérdések felismerésének romantikus pátosza nyomán született és a nemzetiségi autonómia szavatolásában, valamint felépítésében jelölte meg az erdélyi magyarság fennmaradásának és fejlődésének zálogát. Kós Károly mindezt szinte költői lendülettel és kétségtelen mozgósító erővel fogalmazta meg, a röpirat másik két szerzője: Paál Árpád és Zágoni István pedig az autonómia rendszerének bővebb kifejtésére, jogi és történelmi megalapozására vállalkozott. A kisebbségi kultúra önálló fejlődésének és a nemzetiségi szervezkedés szabadságának biztosításán kívül területi autonómiát és a nemzeti kataszter felállítását követelték.

A nemzeti kataszter gondolata az osztrák szociáldemokrácia neves teoretikusától: Otto Bauertől származott, aki *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia) című, 1907-ben Bécsben megjelent munkájában – az ugyancsak szociáldemokrata Karl Renner korábbi nemzetiségpolitikai elgondolásait továbbfejlesztve – arra a felismerésre jutott, hogy valamely nemzetet „nem területi testületként, hanem tisztán személyes szövetségként” kell meghatározni, s az állam-

polgárok „szabad nemzetiségnyilvánítása”, azaz a nemzetiségi kataszter felállítása alapján kell létrehozni a nemzetek, illetve nemzetiségek önkormányzatát, a területi elvtől függetlenül szervezve közjogi testületté az egyazon nemzethez-nemzetiséghez tartozó polgárokat. Zágoni István erdélyi magyar autonómia-tervezete ilyen módon egyaránt merített a területi önkormányzat hagyományos erdélyi eszméjéből és a nemzetiségi kataszterre épülő kulturális autonómiának abból az imént vázolt gondolatköréből, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia korszerűsítése érdekében dolgoztak ki az „ausztro-marxizmus” teoretikusai.

A Kós Károly–Paál Árpád–Zágoni István-féle autonómiatervezet sohasem került abba a helyzetbe, hogy mértékadó román politikai erőkkkel komolyan tárgyalni lehetett volna róla. Hasonló sorsot értek meg azok az autonómiatervek, amelyek a húszas évek végefelé, a harmincas évek elején próbálták megteremteni a székely megyék, illetve általában a magyarok lakta területek önkormányzatának jogi és politikai kereteit. Így Tornyai Gyula ügyvéd 1927-es népkisebbségi törvénytervezete, Deutsch Géza szociáldemokrata vezető 1928-as törvényjavaslata, Tusa Gábor ügyvéd 1929-es székely vallási és tanügyi autonómiatervezete, Balogh Arthur kisebbségjogász 1932-ből származó ugyancsak székely önkormányzati javaslata, Papp József, egykori kolozsvári főispán „helyi önkormányzatok” létesítésére irányuló elképzelése vagy Paál Árpád 1931-ben készült újabb székely „közművelődési önkormányzat”-tervezete, amely egészen részletes jogi szabályozást kívánt adni, végül pedig az 1937-ben megrendezett Vásárhelyi Találkozó is hitet tett az erdélyi magyarság önkormányzata mellett. Mindezek a tervek és javaslatok elakadtak a bukaresti politika ellenállásán, holott nagymértékben hozzájárulhattak volna az erdélyi magyarság helyzetének rendezéséhez és a Kárpát-medence politikai stabilitásához.

Az önkormányzat eszméjének bukása és felemelkedése

Az erdélyi magyarság a területi vagy legalább kulturális önkormányzat birtokában kívánt volna beilleszkedni az új román állam keretébe, és önállóan szerette volna kiépíteni a maga intézményeit. A román nacionalista politika azonban elzárkózott ezeknek a mindenképpen jogos kívánságoknak a teljesítése elől, minthogy a kezdetektől fogva nem csupán a háborús győzelem következtében elért eredmények konszolidálására törekedett, hanem a birtokba vett területek teljes etnikai és kulturális beolvasztására is. A Gyulafehérvári Határozatok és a kisebbségvédelmi szerződés előírásaival ellentétben a nemzeti kisebbségek, amelyek különben Nagy-Románia lakosságának egyharmadát alkották, sohasem részesültek valódi egyenjogúságban, még kevésbé önkormányzatban, ellenkezőleg, a román nacionalizmus támadásainak kereszttüzeiben szívós önvédelemre kellett berendezkedniök.

A mind súlyosabbá váló helyzetben egyedül a kisebbségek szellemi élete, ezen belül elsősorban a szépirodalom őrizhette meg a maga viszonylagos önkormányzatát. A születő romániai magyar irodalomnak a hiányzó vagy megszüntetett politikai, társadalmi, tudományos és felsőoktatási intézmények helyett is vállalnia kellett a kisebbségi helyzetben élő magyarság nemzeti tudatának fenntartását, kultúrájának védelmét és fejlesztését. Valójában mindazok a törekvések és mozgalmak, amelyek az uralomváltozást követő néhány esztendőben érlelődtek és kialakultak az erdélyi magyar társadalomban, az irodalmi élet megszervezésében, illetve magában a szépirodalomban keresték érvényesülésüket. A politikusok és publicisták maguk is írókká váltak, s költeményekben, regényekben fejezték ki a magyar kisebbség tapasztalatait, sérelmeit és kívánságait.

A trianoni országhatárok 1945–1947-ben történt helyreállítása és a korábbi népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer teljes feladása után minden tekintetben elakadt a nemzetiségi önkormányzat kiépítésének egy időben remélt folyamata, és megindult a létrehozott intézmények lassú elsorvasztása. Ennek során nemcsak a különben is korlátozottan működő Magyar Népi Szövetséget számolták fel, hanem az erdélyi magyarság politikai és szellemi vezetőit – közöttük Márton Áron püspököt és Kurkó Gyárfást, a Népi Szövetség elnökét – is bíróság elé állították és börtönbe vetették. Az új helyzetben létrehozott Magyar, illetve Maros-Magyar Autonóm Tartomány nem adott valószínűsítő önkormányzatot: inkább a székely megyék népének elszigetelését célozta, és más különben is az öngazgatás karikatúrájaként működött. Az erdélyi magyarság etnikai és kulturális identitásának megtörésére, majd beolvasztására törekvő hivatalos román kisebbségi politika azóta is folyamatosságot mutat és következetesen ellenzi az autonómia gondolatát. Ez a gondolat egészen 1989 végéig: a romániai politikai változásokig csak rejtve jelenhetett meg, mint a Szócs Géza által irányított *Ellenpontok* körül gyülekező fiatal értelmiség memorandumában és programjavaslatában a nyolcvanas évek elején.

A kisebbségi önrendelkezés és önkormányzat eszméje ugyanakkor kétségtelenül teret nyert az 1989-es romániai átalakulások után. Mind a romániai magyar politikai és kulturális szervezetek, mindenekelőtt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, mind a magyarországi politikai és társadalmi körök az erdélyi magyarság autonómiájának törvényes létrehozásában és működésében látják az erdélyi „magyar kérdés” megoldásának jelenlegi lehetőségét. Ezeket az elképzeléseket és javaslatokat alapozzák meg és bátorítják az Európai Közösségen belül végbemenő folyamatok, amelyek a korábbiaknál jóval nagyobb lehetőséget, szerepet adnak a regionális és kisebbségi önkormányzatoknak. Az európai egységfolyamat előrehaladásával a regionális és kisebbségi önkormányzat eszméje jogi megalapozást és formát is kapott: részben a *Kisebbségi és regionális nyelvek chartájában*, amelyet az Európa Tanács hozott létre, és amelyhez 1992-ben a magyar kormány is csatlakozott, részben a *Helyi Önkormányzatok Európai Chartájában*, amely a regionális közösségek öngazgatásának alapelveit rögzíti. Az európai fejlődés mára a kisebbségi és regionális önkormányzatok széles körű hálózatát hozta létre: az Olaszországhoz tartozó német Dél-Tirol, a finnországi svédek, a belgiumi németek, a spanyolországi katalánok és baszkok autonómiáira gondolok. Ezeknek a működő önkormányzatoknak a továbbfejlesztését és általánossá válását szorgalmazták az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet dokumentumai, illetve az olyan elképzelések, mint Balladur francia kormányfő ismeretes tervezete, amely a közép- és délkelet-európai régió számára ajánlja fel az európai regionális és kisebbségi önkormányzatok tapasztalatait.

A romániai magyarság érdekvédelmi és politikai képviselőit ellátó Romániai Magyar Demokrata Szövetség önkormányzati elgondolásainak ilyen módon nemcsak az erdélyi múltban és hagyományban, hanem a jelenlegi európai jogrendben és politikai gyakorlatban is megvan a megfelelő háttere. Az RMDSZ autonómiatervezetét kissé későn hozták létre – már a hasonló kárpátaljai és vajdasági tervezetek után. Mindazonáltal a szövetség teljesen kidolgozott önkormányzati elképzelésekkel lépett fel az 1991 májusában Marosvásárhelyen rendezett kongresszusán, ezeket az elképzeléseket rögzítette az RMDSZ *Programja* is. Ezt követően Szócs Géza mint a szervezet politikai alelnöke dolgozott ki *Nemzetiségi törvénytervezet-csomagot*, amely az erdélyi magyar önkormányzat intézményének részletes jogi szabályozást adott. Erre az elgondolásra épült az RMDSZ Küldöttek Országos Tanácsa és Parlamenti Csoportja által 1992. október 25-én Kolozsváron kiadott *Nyilatkozat a nemzeti kérdéstről* című dokumentum, amely a többi között a következőket jelentette ki:

„A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen, a román nemzet egyenjogú társa. Épp olyan felelősséggel tartozunk jövőjéért, mint bármely más állampolgár, s mikor látnunk kell a magyarság körében eluralkodó kiábrándultságot, az ennek okán jelentkező elvándorlást, kötelességünk cselekedni.

Kötelességünk felmutatni azt a megoldást, amely számunkra és az ország számára is kiút ebből a válságból. Az etnikai, vallási közösségek autonómiája Erdély múltjának szerves része, idéznénk a száz közösségek közel nyolcszáz éves önkormányzati gyakorlatát, és ugyanez fogalmazódott meg az 1918-as Gyulafehérvári Kiáltványban.

Állítjuk, hogy ez az út a belső önrendelkezés útja. A belső önrendelkezési elv ugyanakkor egyetemesen is előremutat, hiszen számos, már létrejött vagy most alakuló közösségi önkormányzat utal arra, Európa működő demokráciáiban ez a gyakorlat sikeres.

A romániai magyarság közösségkénti betagozódása a hazai társadalomba része az ország európai közösségekbe való integrációjának.

Tudatában vagyunk annak, hogy a nemzetiségi kérdés az emberjogi vonatkozásokon túlmenően új dimenziókat nyert, és ma már az európai biztonság és stabilitás fontos tényezője.

Meggyőződésünk, hogy a közösségek önkormányzata hozzájárul a jogállam és a civil társadalmi struktúrák megerősödéséhez, és ugyanakkor szerves része a demokratizálódás folyamatának.”

Az önrendelkezés intézményes rendjének jogi megalapozása azóta is az RMDSZ, illetve a romániai magyar politikai, társadalmi és kulturális élet központjában foglal helyet. Ezt az intézményes rendet dolgozta ki, igen meggyőző erővel Csapó I. Józsefnek az a *Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák* címet viselő tervezete, amely az Európai Tanács, az Európai Közösség, illetve az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet dokumentumaival összhangban fekteti le az erdélyi magyar közösség személyi autonómiájának, a „sajátos státusú helyi önkormányzatoknak”, illetve ezek „regionális társulásának” statútumát. Az első statútum-tervezet az Ottó Bauertől, illetve Paál Árpádtól származó perszonális autonómia elvére épül, a második kettő pedig az erdélyi magyar városi és falusi közösségek, valamint a magyar lakosságú nagyobb körzetek kulturális, illetve területi önkormányzatának alapelveit rögzíti.

Az autonómia-terveknek egész műhelye jött létre Erdélyben, s ezekre a tervezekre már valóban működőképes kisebbségi és regionális önkormányzatokat lehetne felépíteni. A román politikai élet, mindenekelőtt a bukaresti hatalom azonban mindmáig bizalmatlanul fogadja, sőt minden eszmecsere és kompromisszum-keresés nélkül egyszerűen elutasítja ezeket a tervezeteket. Román részről mindeddig csupán egyetlen érdemi válasz érkezett rájuk: a Gabriel Andreescu, a Helsinki Emberjogi Bizottság romániai elnöke, Valentin Stan nemzetközi jogász és Renate Weber emberjogi szakértő által kidolgozott dokumentum, amely a kisebbségi önrendelkezés és önkormányzat elvét elutasítja ugyan, minthogy a romániai parlament ezt valószínűleg sohasem fogja elfogadni, az erdélyi magyarság számára mégis valamilyen korlátozott belső önkormányzatot helyez kilátásba, s ennek során meg kívánja oldani a nemzeti nyelv hivatalos használatának kérdését, támogatná a magyar iskolák működtetését, sőt a magyar nyelvű tudományegyetem újjászervezését.

Vitákat persze lehet folytatni az RMDSZ és mások tervezeteiről, az azonban mindenképpen elengedhetetlen, hogy az önrendelkezés valamilyen jogi formáját és az önkormányzat valamilyen működőképes rendszerét ki kell építeni, még ha ezt nem „nemzeti autonómiának” nevezik is. Az önkormányzatnak ez az alapvető elve minden-

képpen megköveteli, hogy a magyar népcsoport maga dönthesse iskolai, művelődési és egyházi ügyeiben, és mindehhez megfelelő anyagi eszközökhöz jusson, tehát kapják vissza az 1948–1949 után tőle elvett iskolaépületeket, egyházi ingatlanokat, levéltárakat és múzeumokat, és természetesen részesüljön az állam bevételeiből, amelyekhez mint adózó polgárok közössége maga is nagymértékben hozzájárul. Ugyancsak elengedhetetlenül szükséges, hogy azokon a területeken, ahol a magyarság bizonyos százalékarányban van jelen az összlakosságon belül, használhassa anyanyelvét a közigazgatásban, a hatóságok, a bíróságok előtt vagy éppen a közterületeken: a helységnevekben, a hivatalos és üzleti jellegű feliratokon.

Tulajdonképpen, ha meggondoljuk, a mi számunkra fontosabbak a megköendő magyar–román alapszerződés kisebbségi passzusai, mint a román fél számára a határok elismerésével foglalkozó paragrafusok. A fennálló határokat ugyanis senki se fenyegeti, és nem is képes fenyegetni, az általunk aláírt határmegállapodás viszont Bukarestet megfosztaná egy jól bevált retorikától, persze kérdés, hogy ez esetben nem találnak-e valami más bizonyítékot arra, hogy a térségben magyar revíziós politika fenyeget. A közép-európai régióban valóban szükséges, és a nyugati hatalmak által is megkövetelt politikai stabilitást ezért elsősorban a magyar–román szerződés kisebbségi jogokkal foglalkozó fejezetei alapozhatják meg. Nagy kérdés, hogy szomszédaink valóban hajlandók lesznek-e elismerni, szavatolni és szerződésbe foglalni ezeket a jogokat. Pedig ezzel az elismeréssel és szavatolással, főként pedig a jogok gyakorlati érvényesítésével kezdődhetnék újra az a nemzeti kiengesztelődés, amely 1989 után végül is elmaradt.

A kisebbségi jogok nemzetközi rendszere

A kisebbségi jogokat, a kisebbségi önkormányzatot mindazonáltal nem egyszerűen egy kétoldalú államközi szerződésnek kell garantálnia, hanem a nemzetközi intézményeknek. Azaz, az erdélyi magyar öngazgatás ügyét európai keretekbe kell emelni, és az európai népek közösségének kell gondoskodnia arról, hogy az öngazgatás jogi szabályozása által valóban tartalmas és működőképes intézmények jöjjenek létre. Újabban kétségkívül megerősödött az a felismerés, hogy a kisebbségi kérdéseket csakis a nemzetek közösségének figyelme és ösztönzése mellett lehet eredményesen rendezni. Ez a meggyőződés éppen abban tér el a második világháború óta hagyományostól, hogy a nemzeti kisebbségek helyzetének kezelését nem rendeli alá mindenestől az állami szuverenitásnak, hanem megpróbál nemzetközi szervezeteket, nemzetközi eszközöket bevonni a kérdések rendezésébe, annak a felismerésnek a jegyében, miszerint a kisebbségi népcsoportok felett valamilyen módon a nemzetek közösségének (az Európai Közösségnek) kell védnökséget vállalnia.

Ez a gondolat természetesen nem új, ellenkezőleg, igen nagy történelmi előzményei vannak, igaz, a korábbi évszázadokban, az 1648-as vesztfáliai béke rendelkezései értelmében a kisebbségi jogvédelem pusztán a vallási minoritásokat illette meg. Hasonló módon kívántak a vallási, ez esetben keresztény kisebbségek oltalmáról gondoskodni azok a békeszerződések, amelyeket a 17. és 18. században kötöttek a török birodalommal a keresztény hatalmak: Oroszország és Ausztria. Ezt a fajta kisebbségvédelmet erősítette meg és terjesztette ki az 1878-as Berliini Kongresszus, amely a török birodalomból kiszakadt balkáni országokat, illetve magát Törökországot kötelezte arra, hogy minden megkülönböztetés nélkül adjanak polgári jogokat a vallási kisebbségek számára, s Romániát arra is rákényszerítette, hogy változtassa meg alkotmányát, amely a zsidó-

kat kizárta az állampolgári jogok birtokosai közül. A vallási kisebbségeknek garantált jogok egyszersmind kollektív nemzetiségi jogokat jelentettek, minthogy a Balkánon a vallási és a nemzeti hovatartozás általában fedte egymást.

Szélesebb körben tették lehetővé a nemzeti kisebbségek (kulturális) autonómiáját azok a nemzetközi szerződések, amelyek a három részre szakított Lengyelország egykori polgárai számára kívántak jogokat adni. Az 1815-ös bécsi Kongresszus megállapodásai rendelkeztek arról, hogy a lengyelek Ausztriában, Poroszországban és Oroszországban „intézményeket fognak kapni, amelyek biztosítani fogják nemzetiségük megtartását”. Ezt a megegyezést előzte meg az I. Sándor orosz cár által kiadott, lényegében szabadalvú 1814-es úgynevezett „varsói alkotmány”, amely az orosz fennhatóság alá került lengyel terület lakóinak széles körű nemzeti autonómiát helyezett kilátásba. A nemzeti öngazgatás és a kulturális autonómia követelményeihez igazodott Ausztria 1867-es alaptörvénye is, amely szerint „az állam minden néptörzse (Volksstamm) egyenjogú, és minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megtartására és ápolására”.

Ugyancsak a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának gondolata érvényesült azokban az államközi egyezményekben, amelyeket az első világháborút lezáró Párizsi Békekonferencia hatalmai kötöttek a közép-európai régió új államaival (az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaival). Azok a kisebbségi szerződések, amelyeket az antanthatalmak hoztak létre Romániával, Csehszlovákiával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal (azaz Jugoszláviával) és Lengyelországgal. A román és a jugoszláv kormány kezdetben elutasította ezeket a szerződéseket, az angol, az amerikai és az olasz diplomácia nyomására mégis aláírta őket, és a bukaresti kormány ennek során lett az erdélyi székely és szász kulturális autonómia bevezetésére (amit sohasem tett meg). A Párizs környéki békeszerződésekhez ezek a kisebbségi kötelezettségvállalások éppúgy hozzátartoztak, mint a területi rendelkezések, sőt az antanthatalmak kifejezetten azzal a feltétellel járultak hozzá az utódállamok területi nyereségeihez, hogy ezek minden tekintetben érvényesíteni fogják a kisebbségi megállapodásokban foglalt rendelkezéseket.

Ugyanakkor az európai béke védelmére felállított nemzetközi szervezet: a Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) sajnálatosan nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyek határozottan érvényre juttathatták volna a kisebbségi szerződésekben rögzített elveket. Ráadásul ezek az elvek sem voltak pontosan megfogalmazva, és megsértésük lényegében nem járt együtt nemzetközi szankciókkal. Maguk a kisebbségi népcsoportok, minthogy nem ismerték el őket a nemzetközi jogrend alanyainak, nem fordulhattak önálló indítványokkal a nemzetközi fórumokhoz, ilyenekkel csak kormányok léphettek fel. Mindez tulajdonképpen annak a következménye volt, hogy egyrészt nem volt pontosan kidolgozva a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak rendszere, másrészt a Nemzetek Szövetsége, elnevezésével éles ellentétben, pusztán az államok szervezete volt, és a kisebbségi népcsoportok (a közép-európai régió lakosságának mintegy egy-egyede-egyharmada) nem rendelkeztek semmiféle nemzetközi képviseléssel. Az a német javaslat, amely szerint a Népszövetség fórumain a nemzeti kisebbségek számára valamiféle képviselőket kellene adni, ugyanis eleve elutasításba ütközött.

A második világháború után a nemzetközi kisebbségvédelemnek ezt a csökevényes és minden hatékonyságot nélkülöző rendszerét is felszámolták, arra hivatkozva, hogy a terjeszkedő német náci imperializmus a csehországi és lengyelországi német népcsoportok ügyét használta fel háborús céljai érdekében. Az 1947-ben megkötött párizsi békeszerződések teljesen figyelmen kívül hagyták a nemzeti kisebbségeket és a kisebbségi jogokat, minden tekintetben az állami szuverenitás kizárólagosságát érvé-

nyesítették, és legfeljebb az egyéni szabadságjogok kodifikálását követelték meg. A Közép- és Dél-Kelet Európában berendezkedő kommunista diktatúrák pedig hamarosan felszámolták ezeket a szabadságjogokat is, a kisebbségek ügyét pedig mindenestől az államrezonnak rendelték alá. Az európai kisebbségi jogvédelemnek és jogrendszernek az a lassú és bizonytalan fejlődése, amely a Bécsi és a Berliini Kongresszussal mégiscsak megkezdődött, évtizedekre elakadt.

A kisebbségpolitika nemzetközi távlatai

Az európai kisebbségvédelmi jogrendszer fejlődése az utóbbi néhány esztendőben indult meg ismét, a közép- és kelet-európai történelmi átalakulások következtében. Időközben Nyugat-, Észak- és Dél-Európában is alapvetően átalakult a kisebbségi népcsoportok helyzete, több országban is a területi, illetve kulturális autonómiák hatékony rendszerei jöttek létre. A közép- és délkelet-európai – egyelőre még sikertelen – autonómia-törekvések ugyanakkor felkeltették a nyugati világ érdeklődését a régió kisebbségi kérdéseinek stratégiai jellegű rendezése iránt. Ennek az érdeklődésnek volt a jele a Balladur francia miniszterelnök nevéhez fűződő tervezet is, amely azonban, sajnos, igen korán elvetélt, még mielőtt valódi eredményeket ígért volna.

Azt azonban a nyugat-európai politikai közvélemény is felismerte, hogy a közép-európai kisebbségi problémákat valamiképpen rendezni, vagy legalább kezelni kell. Máskülönben a régió könnyen a teljes politikai dezintegráció és a káosz világába merül, ártalmas feszültségeket hoz létre, s veszélyezteti az európai stabilitást. A mind nyugtalanítóbb oroszországi fejlemények ugyancsak arra inthetik a nyugati politikacsinálókat, hogy a közép-európai térségben növelni kell a biztonságot és a stabilitást, márpedig ez nem következhet be a kisebbségi kérdések elfogadható rendezése nélkül. Mindebben különös felelősség hárul a francia politikára, amely hagyományosan az európai egység-törekvések egyik nagy előmozdítója. Bizonyára ez a felelősségtudat alapozta meg a francia kormányfő újabb 1994. november végi javaslatát, amely egy európai alapot kíván létrehozni a közép- és kelet-európai nemzeti kisebbségek támogatása érdekében.

Alighanem itt van az ideje annak, hogy a kisebbségi kérdés ismét – és minden korábbinál nagyobb hangsúllyal és eredményességgel – az össz-európai politika érdeklődési és cselekvési terébe kerüljön. A kisebbségek ügyét ma már nem lehet az állami szuverenitásnak kiszolgáltatva megoldani, már csak azért sem, mert időközben megint átrendeződtek Európa keleti felének határai, és emberek milliói vagy tízmilliói kerültek egyszeriben kisebbségi sorba, akár az első világháború után. És nem lehet azért, mert a pusztán az állami szuverenitás eszméjéhez igazodó kisebbségi politika mindig csak elnyomást és kiszolgáltatottságot eredményezett. Következésképp a kisebbségi kérdést ki kell emelni a szűkebb állami politika keretéből, és nemzetközi, illetve össz-európai keretekben kell elhelyezni. Beleértve ebbe azt is, hogy a kisebbségi népcsoportoknak valamilyen módon képviselőre kell jutniuk az európai fórumokon, vagyis újra elő kell venni azt a régi német tervezetet, amelynek érvényesítése az első világháború után, a Népszövetség keretében, elmaradt. Közép- és Délkelet-Európa fejlődése és stabilitása forog kockán: az idő sürget, a nagyhatalmaknak kell felelősséget vállalniuk és cselekedniük. És ha ezek a nagyhatalmak elvárják Magyarországtól a fennálló határokat rögzítő állami nyilatkozatot, szomszédainktól is meg kell követelniük azt, hogy az előkészületben lévő szerződések ne csak általánosságban, hanem tételesen és pontosan rögzítsék a kisebbségi jogokat és a kisebbségi önkormányzat rendszerét.